

3.1.3

Sobre l'apostrofació de l'article femení singular i la preposició *de* davant les lletres i els noms de lletra

(Versió 1, 17.4.2015; actualització de la versió prèvia 1 bis, 9.1.2006)

Arran d'una consulta plantejada el 28 de juny de 2002 mitjançant el correu electrònic pel senyor Pere Casanellas, de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, hem revisat l'abast de la normativa relativa a l'apostrofació de l'article definit singular davant les lletres i els noms de lletra en general, amb vista a la correcció dels textos que edita l'IEC.¹

1. L'APOSTROFACIÓ DE L'ARTICLE DEFINIT DAVANT LES LLETRES I ELS NOMS DE LLETRA EN FRANCÈS, EN ITALIÀ I EN OCCITÀ

1.1. Si mirem les llengües més properes al català, sembla que les úniques que apostrofen en algun cas l'article definit singular són el francès, que apostrofa les formes *le* i *la* davant vocal o vocal precedida de *h* muda (*l'État*, *l'Académie*, *l'hélice*); l'italià, que apostrofa les formes *lo* i *la* davant vocal tònica, però no sempre davant vocal àtona (*l'onda*, *l'apice*), i l'occità, que apostrofa les formes *lo* i *la* davant vocal (*l'òme*, *l'arma*).

1.2. Pel que fa al francès, les lletres tenen actualment el gènere masculí, i s'observa un ús vacil·lant de la forma de l'article definit singular davant les lletres i els noms de lletra, per bé que amb un predomini de la forma

1. Agraïm a Xavier Rofes i a Joan Martí i Castell, les observacions que van fer a l'esborrany inicial d'aquest text (2006), i, especialment, a Lluís Polanco per les esmenes introduïdes en la versió final (2015).

apostrofa²: «le e muet» (LPR), «le r et le l sont [...] des consonnes liquides» (LPR), «le s [est] marque du pluriel» (LPR), «le h aspiré» (LPR), «le y entre voyelles a valeur de voyelle» (DAA), «Le f final ne se prononce pas dans cerf» (DLFL), «Le y est traité [...]» (DAA), «l'a ou le a» (LRM), «on doit écrire l'e muet, mais on rencontre aussi le e muet» (LRM), «l'h (ou le h)» (LRM), «l'l (ou le l)» (LRM), «l'r (ou le r)» (LRM), «l'u (ou le u)» (LRM), «e dans l'o» (LPR, LRM), «l'a postérieur» (GLLF), «l'e muet» (DLFL), «L'h aspiré peut noter [...]» (GLLF), «une forme allongée de l'i» (GLLF), «l'y entre voyelles a valeur de voyelle» (LRM), «L'h initial peut être muet» (DLFL), «L'x prononcé [ks]» (GLLF), «L'y fut utilisé par les latins pour noter l'upsilon grec» (DLFL), «l'y intervocalique» (GLLF). L'obra *Le bon usage*, de Maurice Grevisse (Duculot, 1980), no s'hi refereix directament, però el capítol VI («L'élision», p. 76-82), corrobora amb múltiples exemples la preferència per l'apostrofació. En relació amb els noms de les lletres gregues, hem trobat els exemples següents en els diccionaris consultats: «[l]alpha et l'oméga» (LPR, GLLF, DAA), «l'upsilon grec» (DLFL), «le upsilon grec» (LPR).

1.3. Pel que fa a l'italià, les lletres poden tenir el gènere femení o masculí (en general, però, es consideren femenines), i s'apostrofa, en general, l'article singular davant les lletres i els noms de lletra, tot i que amb una certa vacil·lació:³ «corrispondente alla a latina» (GDLI), «dalla a alla zeta» (GDG), «La i atona» (GDLI), «Dall'a alla zeta (raro) alla z» (GDLI), «l'E aperta o larga» (Z2000), «sull'i e sull'u» (Z2000), «l'O chiusa o stretta» (Z2000), «[m]ettere i puntini sugl'i» (GDG, GDLI), «tondo come l'O di Giotto» (GDG). D'altra banda, la consulta de la *Gramática italiana del siglo XX*, de

2. DAA = *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (1981); DLFL = *Dictionnaire de la langue française Lexis* (1999); GLLF = *Gran Larousse de la langue française* (1971-1978); LPR = *Le petit Robert* (1996); LRM = *Le Robert méthodique* (1990).

3. GDG = *Il gran dizionario Garzanti della lingua italiana* (1993); GDLI = *Grande dizionario della lingua italiana* (1980); Z2000 = *Lo Zingarelli 2000: Vocabolario della lingua italiana* (1999).

Camilo Llovera (Bosch, 1975), no ha aportat cap dada interessant. En relació amb les lletres gregues, hem trobat els exemples següents: «*Dall'alfa all'omega*» (Z2000), «*l'alfa e l'omega*» (GDG).

1.4. Pel que fa a l'occità, segons la *Gramatica occitana*, de Loís Alibèrt (Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Estudis Occitans, 2000), el *Diccionari da mila mots*, de Jaume Taupiac (Collègi d'Occitania, 1992) i el *Dictionnaire occitan-français*, de Louis Allibert (Institut d'Estudis Occitans, 1997), les lletres tenen el gènere femení, i s'apostrofa, com hem dit més amunt, l'article definit davant els mots començats per vocal. Atès que no s'hi esmenta cap excepció a la regla general d'apostrofació, considerem que aquesta regla és aplicable als noms de les lletres; tanmateix, no són aplicables a les lletres soles, com ho semblen corroborar casos amb preposició com ara «*Per la conservacion de s final*» (p. XVIII) i «*E obèrt seguit de l pòt se diftongar de vegadas en iè*» (p. 10); però no hi hem pogut trobar exemples de contacte de l'article definit amb noms de lletres.

1.5. Sembla que l'italià és més uniforme i que tendeix a apostrofar en tots els casos, mentre que el francès és més flexible, i vacil·la a l'hora d'apostrofar, encara que l'únic diccionari que admet les dues formes de l'article (*Le Robert méthodique*) considera preferent l'apostrofació; d'altra banda, la gramàtica de Grevisse apostrofa sistemàticament davant les lletres, que escriu sempre en lletra cursiva. Pel que fa a l'occità, sembla que apostrofa l'article definit davant el nom de les lletres, però fa servir la forma plena de l'article davant les lletres soles. Finalment, quant al nom de les lletres gregues, aparentment s'apostrofa l'article definit en tots aquests casos, encara que hem pogut trobar algun exemple aïllat sense apostrofar en francès («le upsilon grec» (LPR).

Tot amb tot, no hem d'oblidar que, en el cas de les lletres soles, escrites en un tipus diferent que la resta del text (generalment, en cursiva) perquè es tracta d'usos metalingüístics o exemplificadors, en tipografia es recomana de no apostrofar cap partícula al davant.

2. L' APOSTROFACIÓ DE L'ARTICLE DEFINIT DAVANT LES LLETRES I ELS NOMS DE LLETRA EN CATALÀ

Pel que fa al català, tota la doctrina normativa és unànime quan prescriu que l'article definit femení singular (per tal com les lletres, en català, són totes del gènere femení) no s'ha d'apostrofar davant una lletra sola ni davant el nom d'una lletra (*la h*, *la essa sonora*).⁴ Cal afegir aquí que la grafia de la lletra tota sola en cursiva, com a representació lèxica que és, segurament pot tenir a veure amb la vacil·lació que hem vist que té el francès en aquests casos.

3. L' APOSTROFACIÓ DE L'ARTICLE DEFINIT DAVANT LES LLETRES I ELS NOMS DE LLETRA D'ALTRES ALFABETS

3.1. On la normativa catalana no s'ha manifestat explícitament fins ara és en relació amb l'apostrofació, o no, de l'article definit davant les lletres i els noms de lletres d'altres alfabetos.

Encara que, d'entrada, podríem acceptar que el criteri aplicat en el cas de l'alfabet català es pot estendre als altres alfabetos, el fet de trobar-nos —ja des del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra (DGLC)— una subentrada en el diccionari normatiu —un exemple amb explicació, en el cas de Fabra— com *l'alfa i l'omega* (s. *alfa* i també s. *omega*), ens fa adonar que potser es tracta de casos diferents (com ens demostra l'exemple «prendre la a per la be», s. *be*², del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans).

D'altra banda, en l'obra *La transcripció dels noms propis grecs i llatins*, de Joan Alberich i Montserrat Ros (Enciclopèdia Catalana, 1993), els autors apostrofen l'article definit sistemàticament davant els noms de les lletres gregues començades per vocal: «L'alfa» (p. 24), «L'èpsilon» (p. 25), «L'eta» (p. 25).

4. S'entén que les lletres de l'alfabet llatí i, per extensió, les dels alfabetos de les altres llengües romàniques, són compreses també en aquesta norma.

3.2. Un darrer aspecte que s'ha de considerar és la possibilitat que, davant noms de lletra polisil·làbics d'alfabets diferents del català, el parlant no es plantegi, d'entrada, que calgui fer cap excepció (*àlef*, en el cas de l'hebreu; *àlif*, en el cas de l'àrab, i *alfa*, *èpsilon*, *eta*, *òmicron*, *ípsilon*, *omega*, en el cas del grec). Si deixem de banda la *iod* de l'hebreu o la *ia* i la *uau* (o *wāw*) de l'àrab, en què la *i* o la *u* són consonàntiques, només la lletra *ain* de l'àrab i l'hebreu és monosil·làbica, i encara en aquest darrer cas cal tenir present que la pronúncia original del nom de la lletra en hebreu o àrab comporta un so faringal inicial, que tanmateix no queda reflectit en la transcripció simplificada o en l'adaptació al sistema gràfic del català. Per tant, ni l'hebreu o l'àrab —amb l'excepció suara esmentada— ni el grec tenen cap nom de lletra monosil·làbic que comenci per una vocal (gràfica) i, encara menys, cap nom que es compongui d'una sola lletra.

3.3. Tenint en compte l'únic exemple que hem trobat en el diccionari normatiu i l'apostrofació sistemàtica de l'article definit que fan els autors damunt dits, seguint també l'exemple de les altres llengües estudiades i, finalment, per tal d'evitar d'afegir més excepcions a les regles d'apostrofació, podem convenir que, mentre la Secció Filològica no prescrigui una altra cosa, **cal apostrofar l'article femení davant el nom de les lletres dels altres alfabetes d'acord amb les regles generals d'apostrofació: l'alfa, l'òmicron, l'àlef**. Tanmateix, en els casos de la lletra *hamza* i les dues lletres *ha* de l'àrab (en transcripció simplificada o adaptació al català, però amb les grafies diferents *hā'* i *hā'* en transcripció fonemàtica o literal),⁵ i de la *he* i la *het* de l'hebreu (*hēi* *hēt* en transcripció rigorosa), la hac se sensibilitza: *la hamza*, *la ha*, *la he* i *la het*. En el cas de la lletra *ain*, tampoc no s'han d'apostrofar l'article definit ni la preposició *de* (*la ain*, *de ain*).

5. A aquestes lletres hom podria afegir encara la lletra *ha'*, que rep aquest nom únicament en transcripció fonemàtica, però que s'anomena *kha* en adaptació o transcripció simplificada.

Cal evitar, en canvi, l'apostrofació davant les lletres aïllades, perquè es tracta de representacions lèxiques amb un ús metalingüístic, tant si es componen amb lletra rodona com si es componen amb lletra cursiva:⁶ la α / la α (alfa), la o / la o (òmicron), la \varkappa / la \varkappa (àlef), la ' / la ' (àlif), la ψ / la ψ (ain), la ε / la ε (ain).

6. En textos d'àmbits altres que la matemàtica, la física o la química, no cal posar en un tipus diferent aquestes lletres, per tal com ja es distingeixen prou per la grafia.